

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

TÜRK HALK EDEBİYATI

ATASÖZLERİNE İŞLEVSEL BİR YAKLAŞIM: TÜRK HALK FELSEFESİNİ ÖĞÜTLERLE ANLAMAK

Aysun DURSUN¹

Giriş

Bireysel ve toplumsal ilerlemenin sağlanabilmesi için elde edilmiş, kazanılmış veya öğrenilmiş bilgilerin birbirlerini tamamlayarak çoğaltılması gerekir. Aksi halde yaşama yeni katılan her bireyin bu birikimi tek başına öğrenmesi veya edinmesi geniş bir zaman dilimini kapsayacak ve bu durum gereksiz bir zaman kaybına yol açacaktır. Deneyim, söz konusu zaman kaybını engelleyen, toplumda kabul gören tutum, davranış ve yaşanmışlıkların bir sonucudur. Bilgi ve birikim aktarımı sağlamanın en pratik, kabul görmüş yollarından biri geçmiş kuşakların deneyimlerini bir ders çıkarmak koşuluyla gelecek kuşaklara ileten atasözleri ve öğütlerdir.

Toplumsal bellekte “Atalar sözü Kuran’a girmez; ama yanınca yürür” (Aksoy 2016: 379²/159³) düşüncesinden hareketle atasözlerinin adeta bir hukuk kuralı gibi değerlendirilmesi ve atasözlerine güven duyulması söz konusudur. Atasözlerinin salık verdiği öğütlerde de toplumun aradığı samimiyet ve içtenliği sağlayan manevi bağ kurulur.

Toplumsal işleyişin ve bireyler arasındaki ilişkilerin düzeni, gündelik yaşamın içinde iletişim halinde olanların birbirlerine karşı tutum ve davranışlarının mahiyetine bağlıdır. Yaşamsal

---

1 Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adursun@mu.edu.tr

2 Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü I* adlı eserinde atasözlerine verilen numaraları göstermektedir.

3 Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü I* adlı eserinde atasözlerinin yer aldığı sayfa numaralarını göstermektedir.

süreklilik etrafında yapılan hatalar, karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü bağlı olarak affedilirken bu durumun tekrar yaşanmaması veya başkalarına ibret olması için öğütlerden yardım alınır. Türk toplumunun temel felsefi bakış açılarından biri karşıdakini incitmeden, kırmadan öğretmektir. Atasözleri, az sözle çok şeyin anlatılmasını, özlü ve sembolik ifadelerle düşüncenin aktarılmasını ve her şeyden önemlisi kavram olarak adında barındırdığı deneyimle atalardan kalma bu bilgilerin bireye iletilmesini sağlar. Bir milletin ortak düşüncesini, kanısını ve tutumunu belirler, yol göstericidirler. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda bir atasözünüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkes tarafından kabul görür. Halk nezdinde âdeta kutsal ve inandırıcı bir etki uyandırır (Aksoy 2016: 15). Atasözleri zaman içinde anonimleşerek sinama-yanılma ve gözlem sonucu doğrulukları kesinlik kazanmış, kalıplaşmış öğüt veya yargılara dönüşürler (Albayrak 2009: 3).

Bir toplumun yapısı bireylerin uyumuna bağlı olarak belirlenir. Söz konusu yapı, bireylerin iradesini aşan, tek bir bireyin kendi istek ve gücüyle oluşturamayacağı veya yok edemeyeceği, bilinçdışı bir oluşum gösterir (Levi-Strauss 2013: 11). Kültürün ardında var olan başlıca yaratıcı güç bütünleşmedir. Bütün tek tek parçaların bir araya gelmesiyle oluşan toplam değil, bir varlık oluşturan parçaların anlamlı bir şekilde düzenlenmesiyle etkileşiminin sonucudur (Benedict 2003: 62). Bireylerin zihinlerinde var olan bu bütünleşme duygusu kültürel özelliklerin bireyler tarafından kendi kültürlerinin öznel ölçülerine göre kabulü, reddi ve uyarlamasından oluşur. Bu hususta toplumsal değerler ve bellek devreye girer. Bireysel gibi gözükse de yaklaşımların ardında toplumun kabul ettiği temel değerler yer almaktadır. Topluma ait bu değerlerin çözümlenebilmesi ve anlamlandırılması için toplumun dünyayı ve yaşamı algılayışı hakkında değer felsefesi bağlamında fikir sahibi olunması gerekir. Etik ve estetik olmak üzere iki başlıkta incelenen değerler felsefesi/aksiyoloji, bireylerin davranışlarına temel teşkil eden, paylaşılmış, genelleşmiş tutumları temsil eden değerleri araştırır (Çınar 2013: 9, 199, 216).

Bir toplumun kültürünü öğrenebilmek için o kültürün değerlerini bilmek ve anlamak gerekir. Çünkü değerler kültüre özgüdür. Etik ve estetiğe ait toplumsal değerler bir milletin yüzyıllar içinde biriktirdiği kazanımlardır (Ziya Gökalp 2007: 11). Değerler, bir kimsenin insanları, insanlara ait nitelikleri, istekleri, niyetleri ve davranışları yorumlarken, insanların iyiyi, güzeli, doğruyu ve çirkinini tanımlamak için koymuş oldukları standartlardır. İdrak, duygu ve bilgi birliğinden oluşan değerler, toplumun hayat tarzını belirleyen ve toplum tarafından paylaşılan inançları da kapsar. Bireyler ailelerinden, yakınlarından ve arkadaşlarından neyin, nasıl kabul görüp görmediğini öğrenirler. Kültürün getirisine tanık olarak yetişirler. Gelenek ve edebî ürünler kültürün dolayısıyla söz konusu değerlerin aktarıcısı konumundadır. Kültür, toplumların bilinç dışı yaptıkları bütün hareketleri içerir. İnsanların kültürel değerleri, görenekleri ve dinî inanışları günlük alışkanlıklarına yerleştiğinden kendine bir yaygınlaşma alanı bulabilir. Bir kültürün üyelerinin ana görüşleri ulaşmaya çabaladıkları hedefleriyle ilgilidir. Toplum içinde bireyler bu hedefe ulaşabilmek için gereken düşünceleri, hisleri ve davranışları edinirler. Bu durumda kültürün tanımlayıcı ögesi sahip olduğu insan davranışlarının yol göstericisi olan değerlerdir. Bir toplumun üyeleri tarafından izlenen ve benimsenen genel amaçlar olarak da tanımlanmaktadır. Bilindiği gibi amaç, motivasyon kavramının tamamlayıcısı, özendiricisidir. Genelleşmiş amaçlar, genelleşmiş özendiriciler olarak ifade edilebilir. İhtiyaçların temininde varlık gösteren değerler de, temel güdülere bağlı ve toplumun üyelerince paylaşılan genelleşmiş özendiriciler olarak yorumlanabilir (Çınar 2013: 203-204, 208, 215).

Semboller veya dolaylı ifadeler aracılığıyla az sözle çok şey ifade eden atasözleri, kültür kodlarını bu semboller üzerinden gelecek kuşaklara taşırlar. Sembol, algı ve bilinç iç içe geçmiş kavramlardır. Sembol niteliğini kazanmış bir işaret nerede kullanıldığına bakılmaksızın hep aynı iç yapı özelliğini taşıyorsa bu onun kişiler üstü bir mevcudiyet kazandığını gösterir. İşaretin kullanımını bireyseldir ancak sembol kuşatıcı bir kavram olduğundan asıl önemlisi bireysel kullanım gerçekliği değil, bireyler üzeri varoluş halidir. Onun kuşattığı bütün fenomenlerde duyuşal şey, var oluşuyla sadece kendisinin cisimleşmesi olarak değil, kendi somut varlığı içinde soyut olan bir şey olan anlamın cisimleşmesi olarak ortaya çıkar (Köktürk 2014: 55, 57). Bu açıdan değerlendirildiğinde soyut kavramlar olan değerler, atasözlerindeki semboller veya sembolik anlatımlar yoluyla âdeta somutlaştırılmaktadır. Söz konusu somutlaştırma en önemli öğrenme yöntemlerinden biri olan örnek veya tanık gösterme ile bu değerleri atalardan aldığı kıymetli ve güvenilir teminatla ortaya koyan atasözleri aracılığıyla yapılır. Bu sayede atasözleri sıradan kalıp sözler olmak yerine etkisi doğrudan bireyi ve toplumu ilgilendiren, kendisine itibar edilir kılan bir sonucun taşıyıcısı olurlar.

Öğütler, kutsal kitaplarda, Hz. Peygamber'in sözlerinde, atasözleri, deyimler ve hikmetli sözlerde, vasiyetlerde, siyasette vb. alanlarda devlet adamlarını ve halkı yönlendirme, eğitime, yol gösterme gibi pek çok farklı işlevle yaşamın içinde yer almaktadır. Kutsal kitaplarda bireyleri kötülükten ve günahattan uzaklaştırmak için verilen öğütler, Hz. Peygamber'in sözlerinde ve yaşamında yapılması/yapılmaması gereken işleri ortaya koymaya yardımcı olur.

Türk edebiyatında her biri birbirinden kıymetli şair ve yazarlar geçmişten günümüze eserlerinde doğrudan veya dolaylı olarak verdikleri öğütlerle toplumu aydınlatmaya devam etmektedirler. Türklerin yaşayış biçimi ve yaşam algıları üzerine belki de en temel öğüt örneklerinden biri kabul edilebilecek Orhun Kitabelerinden, mutluluğu, akli, adaleti ve yaşamın bir sonu olduğunu temsili karakterler üzerinden öğütleyen Kutadgu Bilig'e, Türk halk felsefesinin en başarılı yansımalarını büyük eseri Dîvânü Lugâti't-Türk'te toplayan Kaşgarlı Mahmut'a, Hoca Ahmet Yesevi'nin 'hikmet'lerinden, Türk edebiyatının her satırında bir başka öğüt taşıyan Dede Korkut anlatılarına, Türk insanın duygu, düşünce ve inanç dünyasını en veciz örnekleriyle anlatan Yunus Emre'ye, eserin adından başlayarak öğreticilik vasfını gösteren Pendname yazarlarına, hikemî tarzda verdiği şiir örnekleriyle klasik Türk edebiyatında bir ekol olan Nabi'ye, öğütleri modern hikâyeye taşıyan Ömer Seyfettin'e kadar pek çok şair ve yazar, öğüt kavramını toplumun yaşamına yön veren bir büyük değer olarak ortaya koymuşlardır.

Bâbur'un hatıratı örneğinde görüldüğü gibi halk arasında öğütlere sıkça yer verilmesi yapılan kişisel hataların, pişmanlıkların, üzüntülerin, tecrübesizliklerin bir başkası tarafından tekrar edilmemesi, buna karşılık iyi özelliklerin ortaya konulması, olumlu özelliklerin başkaları tarafından devam ettirilerek özendirilmesi söz konusudur (Akyol 2014: 93). Günümüz koşullarında pek çok kişinin tavrı yapılan yanışlardan ders çıkarmak ve bir başkasının benzer şekilde etkilenmesine engel olmak yönündedir. Bireylere verilen bu öğütler, toplumun pek çok değerini bünyesinde barındıran atasözleriyle aktarılır. Atalardan alınan manevi destek bireyin dünyasında hataların veya sorunların bir başkasının da başına gelebileceği, dünyada sıkıntı çeken tek kişi olmama düşüncesi etrafında psikolojik açıdan bir rahatlık sağlar. Bireye güven verir, yaşama tutunmasına yardımcı olur.

Toplumsal değerlere son derece bağlı olan Türk toplumunda aile, komşuluk, misafirperverlik, güven, yardımlaşma, dayanışma vb. gibi temel kavramlar toplumsal belleğin bir yansıması olan atasözlerinde farklı örneklerle temsil edilir. Atasözlerinin yansıttığı bu değerler, pek çok araştırmacı tarafından konu edilmiştir (Aksoy 2016, Çobanoğlu 2004, Soykut 1974). Bu çalışmada Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü* adlı eserinden seçilen örnekler çerçevesinde Türk toplumunun temel kültürel dinamiklerinin ve söz konusu değerlerin temel felsefesi güven duygusu bağlamında açıklanacaktır.

1. Atasözlerine Yansıyan Değerler ve Öğütler

Dünya üzerinde varlık gösteren her milletin, atalarından kalan, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Atasözlerinin her biri, toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen genel bir kural niteliğinde değerlendirilir. Bundan dolayı atasözleri bir milletin karakterini, yaşam karşısındaki tavrını, zihniyetini ifade eder. Tarihi süreç içinde çok geniş coğrafyalarda yaşamış olan Türk milletinin ortak duyuş ve düşünüş noktalarından hareketle oluşturulan atasözleri Türklerin temel zihin yapısı bakımından dünyayı benzer şekilde algıladıklarını ve sosyal psikolojiyi paylaştıklarını ortaya koymaktadır (Çobanoğlu 2004: 1). Türk düşüncesinin binlerce yıldan beri süregelen sözlü edebiyat ürünleri destanlar, masallar, halk hikâyeleri, atasözleri, deyimler, dualar, kargışlar vb.'dir. Toplumun kolektif olarak bir araya getirdiği söz konusu metinler bir toplumun düşünce yapısını anlayabilmek için büyük önem taşımaktadır. Sözlü metinler aynı düşünce yapısının ürünü olduğundan kültürel kodlar ve semboller aracılığıyla Türklerin yaşadığı coğrafyalarda benzer söz kalıplarıyla yaşatılmış ve aynı mantıkla yeniden üretilmiştir (Akar 2016: 83). Bu bağlamda atasözleri işlevselliğini korumaya devam etmektedir.

Genel geçer birer kural özelliği taşıyan atasözleri, öğütleri aktarırken çok katmanlı bir anlam yapısından yararlanır. Sözün söylenme biçimi, sözün kendisi ve işaret ettiği anlam alanı iç içe bir yapıyı oluşturur. Bu bağlamda halk öğütleri, bir dilin bütün ses imkânlarının kullanıldığı sözün yüzey/dış yapısındaki sanat değeri, sözün günlük yaşamdaki işlevi, sözün çağrışımları, anlam zenginliği, Türk kültür yapısındaki çeşitliliği ile karşılık bulan derin yapısı dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Önal 2016: 1026).

Atasözlerinde Türk kültürüne ait temel değerler, sözün ahenkli kullanılmasıyla hafızada kalıcılığını arttırarak yüzey anlamında örneklerle somutlanırken, semboller ve kültürel kodlar ile derin anlam yapısını ortaya koyar.

1.1. Adalet ve Güven

Adalet, devlet ve hükümdarın halkla ilişkilerinde belirleyicidir. Devletin toplumdan tam destek alabilme ve toplumun sorunlarını çözebilmesi için yönetim anlayışının temelini bu kavramını yerleştirmesi gerekmektedir. Adalet, yürürlükteki hukuku oluşturan töre ve ilgili geleneklere bağlı kalarak halkın ihtiyaçlarının giderilmesidir. Bu sebeple Türk toplumunda hukuka, adalete bağlılık önemsenmiş ve hükümdarın temel özellikleri arasında adaletle yönetme yeteneğine sahip olması istenmiştir (Bıçak 2009: 29).

Eski Türklerde hakanın toplumu yönetebilme vasfının temel düşüncesi ve değeri olan adalet kavramı, inanç öğretisi çerçevesinde hak edenin hakkını mutlaka alacağı düşüncesi, Ya-

raticıya olan güven ve bağlılığı, benzer şekilde toplum içinde adaletin tesis edilmesini kendi çıkarlarından üstün gören hakanlara, bilirkişilere ve aile büyüklerine saygıyı arttırmıştır.

Türk toplumda verilen en önemli öğretilerden biri adalettir. “Hak yerini bulur” (Aksoy 2016: 1350/300), “Kimsenin ahı kimsede kalmaz” (Aksoy 2016: 1826/364) gibi atasözleri kendi içinde doğal bir hukuk kuralı gibi işler. Günümüz koşullarında dahi kişinin kendini çaresiz hissettiği, haksızlığa uğradığını, ne yapacağını veya ne yapması gerektiğini bilemediği hallerde, hak edenin mutlaka hakkını alacağına duyulan güven ve bu eksikliğin giderilmesine duyulan ihtiyaç çerçevesinde söz konusu bakış açısı “Ağlatan gülmez” (Aksoy 2016: 129/123), “Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste” (Aksoy 2016: 260/142) sözleriyle adaletin mutlaka tesis edileceği inancıyla bir teselli ve rehabilitasyon aracına dönüşür, gerilimi azaltarak psikolojik açıdan rahatlama sağlar.

1.2. Bilgi ve Güven

Bir şeyleri bilme ihtiyacı insanın var oluşuyla eş zamanlıdır. Kendini, doğayı, dünyayı tanıma, öğrenme ve anlamlandırma süreçleri geçmişten günümüze devam etmektedir.

Eski dünya düzeninde bilgiye ulaşmak oldukça güçtü. Uzun gözlemler ve deneyimler sonucu elde edilen bilgiler, toplumun bilirkişileri olan kamlar başta olmak üzere gelecek kuşaklara sözlü edebiyat ürünleri aracılığıyla aktarılmıştır. Sahip oldukları bilgi ve deneyimleri paylaşırken topluma yapılması veya yapılmaması gereken davranışlar konusunda yol gösteren kişiler, sevgi ve değer görerek toplumda itibar sahibi olan, statü bakımından üst düzeyde bir makama yerleşirler. Yaşanmışlıkları bir ders olarak görerek kendi yaşamını bu tavsiyeler ile şekillendiren bireyler, bilen kişiye duydukları güvenin somut göstergeleri olurlar. Günlük yaşamımızda da pek çoğumuzun güvendiği kişilerin öğütlerine itimat ettiği için onlara akıl danıştığı görülür.

“Bin bilsen de bir bilene danış (Aksoy 2016: 595/189)”, “Soran yanılmamış (yorulmamış)” (Aksoy 2016: 2290/430) gibi örneklerde görüldüğü gibi bireye kendinden daha çok bilene danışması yönünde öğüt verilir. Geçmişten günümüze bu öğüdü tutarak yaşamını sürdüren bireyler ataların yanılmadıklarını gördükçe bilen kişiye duyulan saygı ve güven artarak devam etmektedir.

1.3. Söz ve Güven

Toplumun temel ihtiyaçlarından olan güvenin tesis edilebilmesi için sözün önemi büyüktür. “Söz gümüşe, sukût altındır” (Aksoy 2016: 2300/431), “Sözünü bil, pişir; ağzını der, devşir” (Aksoy 2016: 2302/432) veya “Sözü söyle alana, kulağında kalana” (Aksoy 2016: 2303/432) gibi örneklerde olduğu gibi bir kişinin ne hakkında, nasıl konuştuğuna dikkat etmesi gerektiği bilinir. Sözlü kültür toplumlarında bir kimseye bir konu, iş veya olay hakkında taahhütte bulunmak son derece büyük bir sorumluluktur. Atalar, günlük yaşamın içinde yazılı olmadığı için her an bir sözle teminat altına alınabilecek herhangi bir olayın veya durumun, gerekli görülmediği sürece kullanılmamasını “Söz verme, verdinse dönme” (Aksoy 2016: 2307/432) diyerek ifade etmişlerdir. Sözünden dönen kişi, toplumda kazandığı saygıyı ve güveni kaybeder. Toplumsal düzenin aksama-dan ilerleyebilmesi için her bireyin verdiği sözün öneminin ve gücünün farkında olması beklenir.

Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat olarak tanımla-

nan güvenin tesis edilebilmesi için gereken şartlar tanımın içinde yer almaktadır (Türkçe Sözlük 2005: 816). Bireyler arası ilişkilerin sağlıklı yürütülebilmesi için olumsuz değer taşıyan ve dışarıdan bakınca anlaşılabilen korku, sakınma ve şüphe gibi duyguların ortadan kaldırılarak karşısındaki davranışlarına adeta kefil olmayı gerektirir. Bu yüzden Türk kültüründe “söz senettir.” Geçmişten günümüze sayısız örnekle ifade edilebilecek güven ilişkisi bir kişinin hiç tanımadığı bir kişiye adres sorup söylediklerine itimat ederek gidiş yolunu belirlemesinden, daha önce gitmediği bir yerde yemek yerken arkadaşının tavsiyesiyle kendine bir yiyecek seçmesine kadar en basit örneklerden en karmaşığına toplum içinde var olan güven ilişkisinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

1.4. Komşuluk ve Güven

Konargöçer bir yaşam biçimini benimseyen eski Türklerde komşuluk son derece önemlidir. Coğrafi şartların bir getirisi olarak gerek düşmanlardan gerekse yırtıcı hayvan vb. gibi beklenmedik saldırılardan korunmak için bir arada bulunmaya ve beraber yaşadıkları kişilere güvenmek zorundaydılar. Bozkır yaşamının temel gereklerinden biri güven duygusunun sağlanabilmesi bireylerin birbirlerine karşı hak, görev ve sorumluluklarını bilmesi ile yakından ilgiliydi. Bu yüzden Türk toplumunda “Ev alma, komşu al” (Aksoy 2016: 1193/277) denir, “Komşu hakkı, Tanrı hakkı” (Aksoy 2016: 1847/367) olarak görülür. Komşu için kötü bir şey düşünülmez, yaşam düzeni dikkate alındığında komşunun başına gelebilecek kötü şeyin bireyin kendisini ve ailesini de etkileyeceği bilinir. “Gülme komşuna, gelir başına” (Aksoy 2016: 1313/295) veya “Hayır dile komşuna, hayır gele başına” (Aksoy 2016: 1381/304) atasözleri bunun örnekleridir.

Geçmişten günümüze komşuların birbirlerine duydukları ihtiyaç devam etmektedir. Bir oba düzeni etrafında konumlanan çadırların ihtiyaçlarının bir kısmı oba içinde temin edilebilirken bazıları ise dışardan elde edilirdi. Çadırdaki eksik olan herhangi bir yiyecek veya malzeme yakın komşular başta olmak üzere oba içinden sağlanmaya çalışılırdı. Bu yüzden “Komşu komşunun külüne muhtaç”tı (Aksoy 2016: 1850/368). Günümüz koşullarında da benzer düşünce devam etmektedir. Bir iş veya yemek yapılırken eksik kalan malzemeye ilgili en pratik ve hızlı çözüm, en yakınlar başta olmak üzere komşulardan ödünç olarak temin edilmesi yönündedir. Bu düşünce “Komşu ekmeği, komşuya borçtur” (Aksoy 2016: 1846/367) felsefesinden hareketle gelen tabağın boş gönderilmemesi düşüncesine bağlı olarak doğal bir hakkaniyet mekanizmasına dönüşmekte ve bireyler arası ilişkileri faydacılık anlayışından kendiliğinden uzaklaştırmaktadır. “Aynan yoksa komşuna bak” (Aksoy 2016: 447/168) atasözünde yansıtıcı özelliği nedeniyle sembol nesne olarak kullanılan ayna, kişinin yakınlarının ve bir arada yaşadıkları kişilerin, kendisini tanımlayacağı düşüncesini ortaya koyar.

“Komşu iti komşuya ürümez” (Aksoy 2016: 1848/367) ve “Kurt komşusunu yemez” (Aksoy 2016: 1929/378) atasözlerinde komşuya duyulan güven ve ihtiyaç, sahip olunan hayvanları da kapsar. Bunun dışında bu yargıların derin yapısı incelendiğinde “it” ve “kurt” taşıdıkları sembol değerle açıklanmalıdır. Köpek, sahibine sadakatiyle bilinen hayvanlardan biridir. Sahibinin değer verdiği, önem verdiği, güvendiği, kimi zaman yardım aldığı birine; komşuya, köpeğin kötü davranması düşünülemez. Benzer şekilde Türk kültür tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan “kurt” sembolizmi güven ve gücün pekiştirildiği kuvvetli bir kültürel değer olarak toplumsal belleğe göndermede bulunur.

1.5. Misafirperverlik ve Güven

Bireylerin birbirlerine ihtiyaç duyduğu bir başka alan ise misafirliktir. Eski dünya düzeninde bir yerden bir yere gitmek oldukça uzun bir zamanı kapsayacağından seyahat eden kişinin zaman zaman konaklayarak ilerlemesi gerekirdi. Bu kişiler “Tanrı misafiri” olarak görülür ve gelip geçtiği obada bir hakkı olduğu düşünülürdü. “Misafir on kısmetle gelir; birini yer, dokuzunu (evde) bırakır” (Aksoy 2016: 2025/392) düşüncesiyle en iyi şekilde ağırlanmaya, ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırdı.

Günümüz koşullarında konaklama seçenekleri çeşitlenmesine rağmen iş, okul, sağlık vb. gibi sebeplerle şehir dışına çıkmak isteyen bir kişinin ilk düşüncesinin gideceği yerde evinde konaklayabileceği samimiyette bir yakının olup olmadığını araştırmak olduğu görülür. Geçmişte de günümüzde de bu samimiyet derecesini belirleyen unsur güvendir. Bir kişinin bir başkasının evinde konaklayabilmesi o ailenin yaşamına kısa süreliğine de olsa tanık olmak ve onlarla yaşamak anlamı taşımaktadır. Evlerimizde bulunan misafir odaları bu düşüncenin en açık örneğidir. Belirli zamanlarda gelip gidebilecek bir misafir için kendine mahsus bir odanın ayrılması Türk kültüründe misafire verilen değeri bir başka göstergesidir.

1.6. Dayanışma ve Güven

Toplumsal yaşamın bir gereği olarak bir arada yaşama tecrübesi bireyler arası yardım ve dayanışmayı gerekli kılar. Eski Türklerde sahip olunan yüzlerce, binlerce hayvanın bakımının sağlanması, onların sağlığının, elde edilen ürünlerin korunması, saklanması veya değiş tokuş yapılabilmesi için birbirleriyle ilişkilerini yakın ve sağlam tutmaları gerekmiştir. “El el ile değirmen yel ile” (Aksoy 2016: 1079/261), “Her sakaldan bir tel çekseler, köseye sakal olur (Aksoy 2016: 1450/312)”, “Yalnız kalanı kurt yer” (Aksoy 2016: 2512/465), “Yalnız öküz, çifte (boyunduruğa) koşulmaz” (Aksoy 2016: 2514/466), “Yalnız taş duvar olmaz” (Aksoy 2016: 2515/466) gibi örneklerde görüldüğü üzere gündelik yaşamın içinde kolaylıkla somutlanabilecek benzerlikler üzerinden dayanışmanın gerekliliği bir öğreti olarak verilir.

Yaşamın değişkenliği içinde kimi zaman madden kimi zaman da manen desteğe duyulan ihtiyaç, bir güven ilişkisi içinde “Bir el bir eli (el eli yıkar) yıkar, iki el (de) yüzü (yıkar)” (Aksoy 2016: 624/194), “Bir (tek) elin nesi var, iki elin sesi var, (bir elin sesi çıkmaz)” (Aksoy 2016: 629/195), “Bugün bana ise yarın sana” (Aksoy 2016: 707/206), “Düğün el ile harman yel ile” (Aksoy 2016: 1016/250) gibi örneklerde görülürken Anadolu kültüründe azalarak da olsa varlığını sürdüren imece usulünde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca doğum, düğün, sünnet ve ölüm gibi günlerde birbirlerine destek olmak amacıyla bütün hazırlıklar beraber yapılır. İyi ve kötü günde her türlü mutluluğa ve zorluğa ortak olunur. Büyük zahmetlerle uzun sürelerde yapılacak işler, elbirliğiyle kolaylıkla yapılır.

1.7. İyilikseverlik ve Güven

Bir kişiyi düştüğü kötü durumdan kurtarma veya aşması gereken engeller için destek olma toplumsal yaşamın gerekleri arasında yer alır. Bireylerin tek başlarına çözemeyeceği pek çok sorun yakınlarının yardımıyla halledilebilir. En yakınlardan başlayarak kişinin daha iyi durumda olmasını istemek, bireyin karşısındakinin daha iyi olabileceğine duyduğu güveni gösterirken, kendisinin de iyi durumda olmasını sağlar. “Hayır dile eşine (komşuna), hayır gele başına/Ne dilerse

eşine o gelir başına” (Aksoy 2016: 1381/304), “İyilik eden iyilik bulur” (Aksoy 2016: 1621/336) inancıyla bütünleşir.

Türk toplumunun önemseydiği bir diğer değer de bir kimseye yapılan iyiliğin minnet altında bırakılmadan gerçekleştirilmesidir. Bu düşüncenin altında yatan temel felsefe “İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bili” (Aksoy 2016: 1622/336) sözüyle desteklenir. Yardıma ihtiyacı olan kişiye yapılacak yardımın incitmeden, kırmadan ve gösterişe yer bırakmayacak şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği öğütlenir.

1.8. Çalışkanlık ve Güven

Türk kültüründe çalışkan olmak başlıca değerlerden biridir. Konargöçer yaşamın zorlukları komşuluk, yardımseverlik, dayanışma ve çalışkanlığı öğretir. Bir şeyleri kazanarak, hak ederek elde etmenin gerekliliği yaşamın içinde doğal olarak ortaya konan bir sürece dönüşür. Geçmiş kuşakların gelecek kuşaklara duyduğu güvenin teminatı çalışkanlık olur.

Sözlü edebiyatın pek çok anlatısında bir engel aşarak kazanılan bilgi, eşya, yiyecek ve benzerinin önemi verilir. Anlatılarda yer alan evlilikler çeşitli engeller aşarak gerçekleşmezse halk hikayeleri veya masallar kurgusal açıdan kesintiye uğrarlar. Bu yüzden atasözlerinde de kişiye çalışarak kazanma, hak ederek kazanma, bir başkasından medet ummama, yaşamın gerçeklerinden uzaklaşmama, “Elden gelen öğün (ülüş) olmaz, o da vaktinde (her vakit) bulunmaz (gelmez)” (Aksoy 2016: 1074/260), “Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz” (Aksoy 2016: 1116/267), “Er olan ekmeğini taştan çıkarır” (Aksoy 2016: 1140/270), “İş insanın kalayı” (Aksoy 2016: 1577/330), “İşleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ısıldar)” (Aksoy 2016: 1580/331), “Karın-cadan ibret al, yazdan kışı karşılar” (Aksoy 2016: 1685/346), “Kazanmayanın kazancı kaynamaz” (Aksoy 2016: 1735/352), “Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer” (Aksoy 2016: 2549/471), “Yazın gölge kovan, kışın karın ovar” (Aksoy 2016: 2551/471) gibi örneklerle somutlaştırılır. Çalışkanlığıyla bilinen karınca, yaz sıcağında çalışmanın zorluğuyla sembol unsur olarak kullanılır.

2. Atasözlerinde Çok Yönlülük

Atasözleri bir bakıma halkın yaşamının temsidir. Halkın yaşamından damıtılmış deneyimleri yansıtır. Sosyal gerçekleri, bireylerin öznel bakış açısını, iç dünyasını ortaya koyarak kimi zaman takdir kimi zaman da eleştiri amacıyla hükümler veren özellikler gösterir (Kurt 1990: 2). Aile yaşantısı içinde bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alır, tamamının gerçekçi yönlerini irdeleyerek gözler önüne serer (Çobanoğlu 2004: 31). Yoğun ve karmaşık yapıya sahip atasözlerinde çok yönlülüğün hem olumlu hem de olumsuz yönlerine işaret edilir.

“İnsanoğlu çiğ süt emmiş” (Aksoy 2016: 1555/327), “Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür” (Aksoy 2016: 1853/368), “Kötü komşu insanı (adamı), hacet (mal) sahibi eder” (Aksoy 2016: 1902/375), “Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat” (Aksoy 2016: 2516) gibi atasözleri insan doğasında var olan zıtlıkların tezahürü olarak değerlendirilebilir. Yukarıda ifade edildiği gibi yaşam koşulları nedeniyle her zaman yakın ilişkiler içinde olunan komşularla iyi geçinme isteği tamamen insani duyguların bir çeşit dışavurumu olarak kimi zaman hırs, kıskançlık, öfke duyma gibi duyguları da beraberinde getirir. Bir yandan “Et tırnaktan

ayrılmaz” (Aksoy 2016: 1191/277) diyerek aile bütünlüğüne vurgu yapılırken bir yandan da “Bir baba dokuz (oğlu) evladı besler, dokuz oğul (evlat) bir babayı beslemez” (Aksoy 2016: 614/193) ifadesiyle yaşamın gerçekliği gözler önüne serilmekte ve bireye bir uyarı mahiyeti taşımaktadır.

Benzer durum “Akraba ile ye, iç, alışveriş etme” (Aksoy 2016: 192/132) ifadesinde, yakınlarla maddi anlamda çıkar gözetilen bir bağ kurulmamasını tembihlerken, “Ağaç yaprağı ile gürler (güzeldir)” (Aksoy 2016: 103/119) atasözünde aile ve akraba birliğinin öneminin vurgulanması şeklinde görülmektedir. Atasözlerindeki çokyönlülük, yaşamın içinde deneyimlenen ve bazı konularda gelecek kuşaklara bir uyarı niteliği taşıyan düşüncelerin göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

3. Atasözlerinin Değişim-Dönüşüm Süreci

Sözlü kültür döneminin yazıyla tanışmadığı birincil dönemde varlığını kulaktan kulağa yayılarak sürdüren atasözleri, yazının icadıyla gerek siyasetnamelerde gerekse edebi eserlerde kendine yer bulan önemli bir tür olarak görülmektedir. Günümüzde kültürün bağlamı, yeni sistemleri, araçları, ürünleri ve bu ürünlerin veya uygulamaların ortaya çıkmasını, sürdürülmesini ve sunulmasını sağlayan kişileri de beraberinde getirmiştir. Var olan kültürel bellek günden güne elektronik, sanal ve dijital ortama aktarılmaya başlamıştır. Kültürel yaratım, aktarım ve tüketim süreçleri farklılık göstermektedir (Özdemir 2009: 76). Çağımızda yeni üretilen teknolojilere uyum sağlayarak yeniden yazılan atasözlerinin yaşamın akış hızını yakalayabildiği ve bunu yaparken de çoğu zaman geleneğin gücünden yararlanılarak deneyim ufkunun günümüz dünyasına uyarlandığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte bu dönüşüm gerçekleştirirken bazı örneklerde atasözlerinde yer alan metforik anlam dünyasının daraltıldığı görülmektedir (Gürçayır 2008: 73-75). Bu durumda atasözleri elektronik kültür ortamında pek çok farklı sitede hızla ulaşılabilen anlamın hızla tüketildiği ve dolayısıyla anlam dünyasındaki derinliğin ve felsefi boyutun tam manasıyla kavranmadığı âdeta bir tüketim nesnesi konumuna dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Sözlü kültür döneminin birikmişisi olan atalar, atalar kültü aracılığıyla kazandığı saygın yeri, elektronik kültür çağında her şeyi bilen, bildiklerini çok kısa sürelerde genç kuşaklara aktaran arama motorlarına bırakmak üzeredir. Ancak verdiği bilginin ne yönde ve hangi amaçla kullanılmasının doğru olacağını öğütleyemeyen bu çoklu bilgi ortamları, genç kuşakların elde ettikleri bilgiyi her an ulaşılabilirle imkânlarıyla kolaylıkla gözden ve zihinden çıkardığı amaçsız bir bilgi yığını haline dönüştürmektedir.

Toplumsal yaşamın gereklerinden biri olarak bilgiye, bu bilginin aktarılmasına ve anlamlı bir şekilde kullanılmasına duyulan ihtiyaç her geçen gün hızla artmaktadır. Hızla ancak deneyimlenmeden kolaylıkla elde edilen, bu yüzden elde ve zihinde tutulamayan bu bilgiler kolaylıkla unutulmaktadır. Bir yönüyle bilgiyi koruma altına aldığını düşünülen yazılı kültür ortamları, gelecek kuşaklara ders çıkarmanın yöntemini öğretmekten uzaktır.

Yaşamda kendine ait bir yer bulmak isteyen her bireyin bireysel veya toplumsal gereklilikler/ihtiyaçlar etrafında gelişen temel değerlerle ilgili bir çatışması olması kaçınılmazdır. Söz konusu değerlerden henüz haberdar olan genç kuşakların dikkatini çekmek bu bilgileri onlara aşılacak ve öğretmek için kullanılacak yöntemlerden biri geçmişten aldığı ilhamla telkin veya

öğüt vermektir. Elektronik kültür çağında verilecek öğütün mekânı değişmiş, bir küçük düğmeye basarak yok sayılabilecek ve yine tek tuşla başka bir konuyla ilgili öğütten daha eğlenceli bir alana yönelecek duruma gelinmiştir. Genç kuşakların zihinlerinde bir farkındalık yaratmak, dikkatini bir konu üzerinde toplamak ve toplanan bu dikkati diri tutabilmek ve en önemlisi onlara güven telkin edebilmek, yaşanmışlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkan, ders verme amacı taşıyan öğütler vasıtasıyla pratik bir çözüme kavuşur. Buradaki amaç bireyin toplumsal değerleri fark ederek, benimsemesine yardımcı olmak ve bu vesileyle toplumda bir yer edinmesini kolaylaştırmaktır.

Sonuç

İnsanlık âlemi dünya tarihinde varlık göstermeye başladığı ilk andan itibaren bilginin peşinden koşmuş, bilgiyi elde edebilmek için çabalamış kimi zaman da savaşmıştır. Bilgiyi edinmekle yetinmeyen insanlar, kavrayabilmek için en akılda kalıcı ve işlevsel yolun uygulama olduğunun farkına varıp, elde ettikleri bilgilerin yaşamın içinde doğru şekilde değerlendirilmesi için gelecek nesillere ulaşmasını sağlamışlardır.

İnsanın bilgiyle olan serüveni geçmişle sınırlı değildir. Değişen dünya düzeni ve artan pek çok imkân bilgiye ulaşmanın yollarını kolaylaştırırken insanlık âleminin edilen bilgileri yönetmek gibi yeni bir engeli aşması gerekmektedir. Bu husus, geçmişten devralınan bir miras olarak atasözleri ve atasözlerinin salık verdiği öğütlerle yeniden yüzleşmemizi sağlamıştır. Herkesin bir şey söylediği ama aslında kimin hangi bağlamda ne söylediğinin tam anlaşılmadığı, moda olduğu için yapılan ancak temel kültürel değerlerle çeliştiği için toplumsal faydaya dönüşemeyen çoklu bilgi ortamlarındaki paylaşımların bireylere yardımcı olmaktan uzak olduğu açıktır.

Toplumsal bellekte kendine bir yer bulan bilginin, sözün değerini arttırdığını ve gücünü yüzyıllık deneyimlerle somutlaştıran atasözleriyle perçinlediğini, yaşamın içinde varlığını koruyan güven gibi temel evrensel değerlerle güne taşıdığını söylemek mümkündür. İnsanlığı var eden değerlerin geçmişten günümüze semboller veya sembolik anlatımlarla taşındığı dikkate alındığında gelecekte de kendi kendini var edebilecek dinamizme sahip olduğu ifade edilebilir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte değişen her türlü yaşam koşuluna rağmen temel değerlerinde değişiklik göstermeyen insanlığın ve Türk toplumunun atalardan kalan bilgiye ve tavsiyelere ihtiyacı olacağı unutulmamalıdır. Atasözleri anlam yapılarında barındırdıkları çok yönlülük aracılığıyla günümüz insanını ve gelecek kuşakları yaşamın içinde yer alan insani her türlü duyguyla yüzleştirerek ikaz etmekte ve deneyimlenmiş olmanın önemini en temel değerlerden biri olan güven ile ortaya koymaktadır. Türk halkının önemseydiği ana değerler dikkate alındığında her birinin güven ile kurduğu bağ görülmektedir. Türk halk felsefesinin yansımaları olarak değerlendirilebilecek atasözlerinde salık verilen en kuvvetli değer güven olduğu ve Türk toplumuna yaşamın her alanında yol gösterici bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali, (2016), "Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Düşünce İlişkileri", III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi-Dede Korkut ve Türk Dünyası- Bildiriler Kitabı (19-23 Ekim 2015),(ed. Prof. Dr. Metin Ekici vd.) İzmir, C.1, s. 81-93.
- Aksoy, Ömer Asım, (2016), *Atasözleri Sözlüğü I*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Akyol, Ercan, (2014), *Bâburnâme: Bir Birey Olarak Bâbur ve Yeni Bir Nasihatnâme Türü*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Albayrak, Nurettin, (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Benedict, Ruth, (2003), *Kültür Kalıpları*, (çev. Nilgün Şarman), Payel Yayınevi, İstanbul.
- Bıçak, Ayhan, (2009), *Türk Düşüncesi I –Kökenler-*, Dergâh Yayınları, Ankara.
- Çınar, Aliye, (2013), *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*, Emin Yayınları, Bursa.
- Çobanoğlu, Özkul, (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Gürçayır, Selcan, (2008), "Kuşaktan Foruma Geçiş ve Bilgisayar Atasözleri", Millî Folklor, S.79, s.70-77.
- Köktürk, Milay, (2014), *Kültür ve Sembol*, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara.
- Kurt, İhsan, (1990), *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Levi-Strauss, Claude, (2013), *Mit ve Anlam*, (çev. Gökhan Yavuz Demir), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Önal, Mehmet, Naci, (2016), "Dede Korkut'un Söz Varlığının İzinde: Halk Öğütleri", III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi-Dede Korkut ve Türk Dünyası- Bildiriler Kitabı (19-23 Ekim 2015),(ed. Prof. Dr. Metin Ekici vd.) İzmir, C.2, s. 1021-1042.
- Özdemir, Nebi, (2009), "Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi", Millî Folklor, S.84, s.73-86.
- Soykut, İ. Hilmi, (1974), *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, Ülker Yayınları, İstanbul.
- *Türkçe Sözlük*, (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ziya Gökalp, (2007), *Hars ve Medeniyet*, Elips Kitap, Ankara.